

Dehqonchilikning Qo‘qon xonligi iqtisodiyotidagi o‘rni

Abbosov Azizbek Muhammadsoli o‘g‘li

Rishton tumani 1-sonli politexnikumi,

tarix fani o‘qituvchisi

Elektron pochta: azizbek0136a@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqola Qoqon xonligi iqtisodiyotidagi dehqonchilikning orni va ahamiyatini organadi. Maqolada xonlik davrida qishloq xojaligi mahsulotlarining iqtisodiy faoliyatdagi roli, dehqonchilikning savdo-sotiq va soliq tizimiga tasiri tahlil qilinadi. Shuningdek, dehqonchilikning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga qoshgan hissasi va uning xonlikning umumiy barqarorligidagi orni korib chiqiladi.

Key words: Irrigatsiya, xonlik, qishloq xo‘jaligi, dehqonchilik, ariq, kanal, sug‘orish

Abstract: This article examines the role and significance of agriculture in the economy of the Qo‘qon Khanate. It analyzes the importance of agricultural products in the khanate’s economic activities, the impact of agriculture on trade and the tax system. Additionally, the contribution of agriculture to socio-economic development and its role in the overall stability of the khanate are explored.

Keywords: Irrigation, khanate, agriculture, farming, canal, channel, watering.

Аннотация: Данная статья посвящена исследованию роли и значения сельского хозяйства в экономике Кокандского ханства. В статье анализируется значение сельскохозяйственной продукции в экономической деятельности ханства, влияние сельского хозяйства на торговлю и налоговую систему. Также

рассматривается вклад сельского хозяйства в социально-экономическое развитие и его роль в общей стабильности ханства.

Ключевые слова: Ирригация, ханство, сельское хозяйство, земледелие, арык, канал, полив.

Qo‘qon xonligining iqtisodiy tizimi Farg‘ona vodiysining tabiiy suv resurslariga, xususan, Sirdaryo, Norin va Qoradaryo daryolariga bog‘liq edi. Bu daryolar xonlikning sug‘orish tizimlarining asosini tashkil qilib, dehqonchilikning rivojlanishida muhim rol o‘ynadi. Sirdaryo daryosi Farg‘ona vodiysining shimoliy qismini sug‘orish uchun asosiy manba bo‘lib, uning suvi katta maydonlarni qamrab olardi. Norin va Qoradaryo kabi daryolar esa mahalliy dehqon jamoalari tomonidan kichikroq sug‘orish tarmoqlari uchun ishlatilardi. Farg‘ona vodiysining iqlimi va tuproq sharoitlari bu suv resurslarini samarali ishlatish imkonini berdi, bu esa xonlikda qishloq xo‘jaligining rivojlanishiga zamin yaratdi. Suv resurslarining mavjudligi nafaqat dehqonchilikni, balki savdo yo‘llarini ham rivojlantirdi, chunki daryolar transport vositasi sifatida ham ishlatilardi. Masalan, Sirdaryo bo‘ylab savdo karvonlari harakatlanib, xonlik mahsulotlarini tashqi bozorlarga yetkazardi¹.

Suv ta‘minotidagi muhim omillar orasida mavsumiy o‘zgarishlar va daryolarning suv sathining barqarorligi muhim edi. XVIII asrda suv ta‘minoti ko‘pincha tabiiy sharoitlarga bog‘liq bo‘lib, yomg‘ir va qor erishidan kelib chiqadigan suv oqimlari dehqonchilik faoliyatini belgilardi. Biroq, bu tizimning barqaror emasligi, ayniqsa, qurg‘oqchil yillarda, dehqonlar uchun qiyinchiliklar tug‘dirdi. Shu sababli, xonlik hukmdorlari sug‘orish tizimlarini rivojlantirishga katta e‘tibor berdilar, bu esa XIX asrda yanada muhim loyihalarning paydo bo‘lishiga olib keldi².

Qo‘qon xonligida sug‘orish tizimi XVIII asrda oddiy ariqlar va kanallarga asoslangan bo‘lsa, XIX asrda yirik sug‘orish inshootlari qurilishi bilan rivojlandi. XVIII asrda

¹ Soucek, Svat. A History of Inner Asia. - Cambridge: Cambridge University Press, 2000. – P. 156.

² Manz, Beatrice F. Central Asia in Historical Perspective. - Boulder: Westview Press, 1994. – P. 1123.

dehqonlar tabiiy soylar va jilg'alardan foydalangan holda kichik ariqlar orqali dalalarni sug'orardi. Bu tizim samarali bo'lsa-da, suv taqsimotida tengsizlik va mavsumiy o'zgarishlarga bog'liqlik kabi muammolar mavjud edi. XIX asrda xonlik hukmdorlari, xususan, Umarxon (1810–1822) davrida, sug'orish tizimlarini takomillashtirish maqsadida yirik loyihalarga sarmoya kiritdilar. Shahrixonsoy, Chinobod arig'i va Andijonsoy kabi inshootlar ushbu davrda barpo etildi. Shahrixonsoy, masalan, Farg'ona vodiysining markaziy qismidagi katta maydonlarni sug'orish uchun mo'ljallangan bo'lib, paxta va g'alla ekinlari uchun muhim imkoniyatlar yaratdi³.

Andijonsoy va Chinobod arig'i kabi loyihalar esa xonlikning sharqiy hududlarida dehqonchilikni rivojlantirishga xizmat qildi. Bu inshootlar qurilishi dehqonchilik mahsuldorligini oshirish bilan birga, xonlikning iqtisodiy barqarorligini mustahkamladi. Sug'orish tizimlarining rivojlanishi tufayli xonlikda sug'oriladigan yerlar maydoni sezilarli darajada kengaydi, bu esa ichki va tashqi bozorlar uchun ko'proq mahsulot ishlab chiqarish imkonini berdi. Masalan, paxta va ipak mahsulotlari eksporti XIX asrda xonlikning asosiy daromad manbalaridan biriga aylandi.

Suv resurslarini boshqarishda mirob va hasharchilarning roli muhim edi. Miroboshilar suv taqsimotini tashkil qilib, ariqlar va kanallarni ta'mirlash, tozalash ishlarini nazorat qilardi. Ular dehqon jamoalari bilan yaqindan hamkorlik qilib, suvning adolatli taqsimlanishini ta'minlashga harakat qilardi. Hasharchilar esa yirik sug'orish loyihalarida ishchi kuchi sifatida xizmat qilardi, ayniqsa, Shahrixonsoy kabi katta inshootlarni qurishda. Bu tizim suv resurslarining samarali boshqarilishiga yordam berdi, ammo ijtimoiy tengsizlik tufayli boy mulkguzorlar ko'proq suv olish imkoniyatiga ega bo'lib, kichik dehqonlar ko'pincha suv tanqisligidan aziyat chekardi. Suv taqsimotidagi bu tengsizlik ijtimoiy ziddiyatlarni keltirib chiqardi va xonlikning ichki barqarorligiga ta'sir qildi.

³ Xo'jayev, Z. Farg'ona vodiysida sug'orish tizimlari tarixi. - Toshkent: Fan va texnologiya, 2012. - P. 67-69.

Qo‘qon xonligida dehqonchilik iqtisodiyotning asosiy tarmog‘i bo‘lib, yetishtirilgan ekinlar ichki va tashqi bozorlarning ehtiyojlarini qondirardi. G‘alla ekinlari, xususan, bug‘doy, arpa va sholi Farg‘ona vodiysining unumdor yerlarida keng yetishtirilardi. Bug‘doy va arpa ichki bozorlarda asosiy oziq-ovqat manbai bo‘lib, aholining kundalik ehtiyojlarini ta‘minlardi. Sholi esa eksport uchun muhim ekin bo‘lib, Rossiya va Xitoy bozorlarida yuqori talabga ega edi. Paxta xonlikning tashqi savdo aloqalarida markaziy o‘rin tutdi, chunki u Rossiya va Sharqiy Yevropa bozorlarida katta daromad keltirardi. Ipakchilik esa xonlikning madaniy va iqtisodiy ramzi sifatida rivojlandi. Ipak matolari nafaqat ichki bozorlarda, balki Xitoy va Qashqar bozorlarida ham sotilardi⁴.

Bog‘dorchilik va sabzavotchilik Farg‘ona vodiysining iqlim sharoitlari tufayli muhim ahamiyatga ega edi. Uzum, anor, anjir kabi mevalar va piyoz, sabzi, turp kabi sabzavotlar dehqonlarning kundalik hayotida va savdo aloqalarida muhim rol o‘ynadi. Meva mahsulotlari tashqi bozorlarda, xususan, Qashqar va Rossiya yo‘nalishlarida eksport qilindi. Sabzavotchilik esa aholining oziq-ovqat xavfsizligini ta‘minlashda muhim edi.

Qo‘qon xonligida dehqonchilik an‘anaviy agrotexnika usullariga asoslangan edi. Tuproqni shudgor qilishda yog‘och omochlardan foydalanilardi, bu usullar oddiy bo‘lsa-da, samarali edi. Tuproq unumdorligini oshirish uchun almashlab ekish usullarining boshlang‘ich shakllari qo‘llanildi, masalan, bug‘doydan keyin paxta yoki sholi ekish. Go‘ng ishlatish va tuproqni sho‘rlanishdan himoya qilish choralari keng tarqalgan bo‘lib, bu tuproqning unumdorligini saqlashga yordam berdi. Dehqonlar, shuningdek, mavsumiy o‘zgarishlarga moslashish uchun suvni tejamkor ishlatish usullarini qo‘llagan, bu esa qurg‘oqchil yillarda mahsuldorlikni saqlab qolishga imkon berdi.

Dehqonlar Qo‘qon xonligining ijtimoiy tuzilishida asosiy tabaqani tashkil qilardi, ammo ularning iqtisodiy holati ko‘pincha mulkguzorlar va davlatga qaram edi. Kichik dehqonlar ko‘pincha ijaraga olingan yerlarda ishlagan bo‘lib, ulardan olinadigan soliqlar va

⁴ Ergashev, A. O‘rta Osiyo qishloq xo‘jaligi tarixi. - Toshkent: Universitet, 2005. - P. 89-91.

ijaralar ularning hayotini qiyinlashtirardi. Hunarmandchilik va dehqonchilik o‘zaro bog‘liq bo‘lib, hunarmandlar dehqonchilik mahsulotlarini qayta ishlash (masalan, paxta va ipak matolari ishlab chiqarish) orqali iqtisodiyotga hissa qo‘shardi. Bu o‘zaro ta‘sir xonlikning iqtisodiy barqarorligini mustahkamladi, ammo ijtimoiy tengsizlik dehqonlar orasida norozilikni keltirib chiqardi.

Dehqonchilik mahsulotlari, xususan, paxta, ipak va sholi, xonlikning eksport tuzilmasida muhim o‘rin tutdi. Rossiya va Sharqiy Yevropa bozorlari bilan savdo aloqalari xonlik iqtisodiyotiga katta daromad keltirdi. Tashqi savdo tufayli sug‘oriladigan yerlar maydoni kengaydi, chunki eksport mahsulotlariga talabning oshishi dehqonchilikni rivojlantirishga undadi. Biroq, siyosiy beqarorlik, xususan, taxt uchun kurashlar va Rossiya imperiyasining Farg‘ona vodiysiga kirib kelishi dehqonchilik mahsulotlarining eksportiga putur yetkazdi. Siyosiy beqarorlik dehqonlarning iqtisodiy holatiga salbiy ta‘sir qildi, chunki soliqlarning oshishi va sug‘orish tizimlarining buzilishi mahsuldorlikni pasaytirdi.

Farg‘ona vodiysining iqlimi Qo‘qon xonligida irrigatsiya tizimlarining rivojlanishida asosiy omil bo‘ldi. Vodiya kontinental iqlim hukmron bo‘lib, yoz oylari issiq va quruq, qish oylari esa sovuq va nam edi. Yillik yog‘in miqdori 200–300 mm atrofida bo‘lib, bu dehqonchilik uchun yetarli emas edi, shu sababli sug‘orish tizimlari zaruriyatga aylandi. Sirdaryo, Norin va Qoradaryo kabi daryolar vodiya sug‘orish uchun asosiy suv manbai bo‘lib xizmat qildi, ammo iqlimning mavsumiy o‘zgarishlari, xususan, bahor va yozdagi qurg‘oqchilik, suv resurslarini samarali boshqarishni talab qildi. Masalan, qor erishi va bahorgi yomg‘irlar suv ta‘minotini oshirdi, lekin yozda daryolar sathi pasayib, dehqonlar uchun qiyinchiliklar tug‘dirdi⁵.

XVIII asrda Qo‘qon xonligida irrigatsiya tizimlari asosan tabiiy soylar va jilg‘alarga asoslangan bo‘lib, iqlim sharoitlari bu tizimning samaradorligini belgilardi. Qurg‘oq yozlarda suv taqsimoti tengsiz bo‘lib, boy mulkguzorlar ko‘proq suv olish imkoniyatiga ega

⁵ Bregel, Yuri. An Historical Atlas of Central Asia. - Leiden: Brill, 2003. - P. 134-135.

edi, bu esa ijtimoiy ziddiyatlarni keltirib chiqardi. XIX asrda iqlim sharoitlariga moslashish uchun yirik sugʻorish inshootlari, masalan, Shahrixonsoy va Andijonsoy qurildi. Bu loyihalar qurgʻoq mavsumlarda suv taʼminotini barqarorlashtirishga yordam berdi, chunki ular daryolar suvidan samarali foydalanishga imkon berdi. Shahrixonsoy, masalan, issiq va quruq yozlarda paxta va gʻalla ekinlarini sugʻorish uchun muhim edi, bu esa xonlikning iqtisodiy barqarorligini taʼminladi⁶.

Iqlimning oʻzgaruvchanligi, xususan, qurgʻoqchil yillar, sugʻorish tizimlarini takomillashtirishga undadi. Dehqonlar almashlab ekish usullarini qoʻllab, suvni tejamkor ishlatishga harakat qilardi. Masalan, suv talab qilmaydigan ekinlar (arpa, tariq) qurgʻoq mavsumlarda ekilardi. Mirob va hasharchilar tizimi iqlim sharoitlariga mos ravishda suv taqsimotini boshqardi, ammo iqlimning noqulay sharoitlari, masalan, uzoq davom etgan qurgʻoqchilik, bu tizimning samaradorligini pasaytirdi. Iqlim sharoitlari, shuningdek, tuproq shoʻrlanishiga olib keldi, bu esa irrigatsiya tizimlarida toʻgʻonlar va drenaj kanallarini qurishni talab qildi⁷.

Iqlimning irrigatsiyaga taʼsiri nafaqat texnik, balki ijtimoiy-iqtisodiy jihatlarida ham namoyon boʻldi. Suv tanqisligi davrlarida mulkguzorlar va dehqonlar oʻrtasida ziddiyatlar kuchaydi, chunki suvga ega boʻlish iqtisodiy imtiyozlarni taʼminlardi. Shu bilan birga, iqlim sharoitlari tashqi savdo aloqalariga ham taʼsir qildi, chunki sugʻorish tizimlarining barqarorligi paxta va ipak kabi eksport mahsulotlarining ishlab chiqarilishiga bogʻliq edi. Natijada, Fargʻona vodiysining iqlimi Qoʻqon xonligida irrigatsiya tizimlarining rivojlanishini shartlab, uning iqtisodiy va ijtimoiy tuzilishiga chuqur taʼsir koʻrsatdi.

⁶ Bosworth, C. E. The New Islamic Dynasties: A Chronological and Genealogical Manual. - Edinburgh: Edinburgh University Press, 1996. - P. 52-54.

⁷ Geiss, Paul G. Pre-Tsarist and Tsarist Central Asia: Communal Commitment and Political Order in Change. - London: Routledge, 2003. - P. 112-115.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Soucek, Svat. A History of Inner Asia. - Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
2. Manz, Beatrice F. Central Asia in Historical Perspective. - Boulder: Westview Press, 1994.
3. Xo'jayev, Z. Farg'ona vodiysida sug'orish tizimlari tarixi. - Toshkent: Fan va texnologiya, 2012.
4. Ergashev, A. O'rta Osiyo qishloq xo'jaligi tarixi. - Toshkent: Universitet, 2005.
5. Bregel, Yuri. An Historical Atlas of Central Asia. - Leiden: Brill, 2003.
6. Bosworth, C. E. The New Islamic Dynasties: A Chronological and Genealogical Manual. - Edinburgh: Edinburgh University Press, 1996.
7. Geiss, Paul G. Pre-Tsarist and Tsarist Central Asia: Communal Commitment and Political Order in Change. - London: Routledge, 2003.